

TOHI ONGOONGO

Fakamatala 'a e Pule Lahi (CEO)

Mālō ē lelei mei he 'Ofisi e 'Omipatimeni, Tonga.

Kuo lava atu e kuata faka'osi 'o e Ta'u Faka-Pa'anga 2021/22 lolotonga ia 'a e taimi 'o e fokoutua kuo mafola fakamamani lahi, 'a e KOVITI-19.

'Oku taau ketau fiefia ai lolotonga 'a 'etau fononga māmālie 'i he vaā'i hala 'o e fakaakeake ki he tūkunga angamaheni.

'Oku lele-ī-matangi 'a e ngaahi ngaeue fakaakeake hili e pā 'a e mo'unga afi Hunga Tonga Hunga Ha'apai mo e peau kulā lolotonga ia 'oku kei hokoatu mo hono fakanofonofo fo'ou e kakai na'e uesia mo e ngaahi langlanga fo'ou.

'Oku kei vanavanaiki pe 'a e le'o 'o e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni, matu'uaki e loa 'i he pule lelei. Fakatauange ke mou hao mo malu pea ke kei hoko atu 'a 'etau fengaue'aki.

Mrs. 'Alisi Taumoepeau, KC.
Pule Lahi
'Ofisi 'o e 'Omipatimeni.

Kanoloto

- ◆ Fakamatala 'a e Pule Lahi
- ◆ Timi Ngaeue ki Nu'u Sila
- ◆ Fengaue'aki mo e kainga Tonga
- ◆ *Ko e Uho 'o e Fakaakeake mei he Mahaki Fakamamani lahi*—Fa'u mei he Motolo Kigali
- ◆ Tokoni ki he kau faingata'a'ia mei he peau kula
- ◆ Poupu ki he Mate Ma'a Tonga
- ◆ Fakahounga e ngaeue mateaki
- ◆ Va'a ki he Fetu'utaki & Mītia – Ngaahi Kaveinga e Mahina mo e Tala Fatongia

"TIMI Nu'u Sila"

'Oku vekeveke 'a e Tokoni Palesiteni e Kautaha 'Omipatimeni Fakavaha'apule'anga ('Omipatimeni Pule 'a Nu'u Sila), Judge Peter Boshier, ke tokoni ki hono fakalakalaka e ngaahi 'Ofisi 'Omipatimeni e Pasifik, 'o kau ai 'a Tonga ni. Na'e toki 'a'ahi atu e timi mei Tonga ni ki he 'Ofisi e 'Omipatimeni 'a Nu'u Sila 'o fakamo'oni'i ai e mahu'inga 'o e taumu'a ni.

Na'e fakahā ai ki he kau 'a'ahi mei Tonga ni 'e he 'Ofisa Fale'i 'o e Va'a ki he Fakalakalaka Fakavaha'apule'anga mo Fengaue'aki 'a e 'Ofisi 'o Nu'u Sila, Mr. Matthew Lambie, 'e ako ngaeue e kau 'ofisa fakatotolo mei honau kaungā ngaeue 'i Nu'u Sila, 'o tatau pe 'a e 'ofisi 'i Uelingatoni mo 'Okalani, 'i ha ngaahi faingamalie ako taimi nounou. Na'e fakahā 'e Mr. Lambie 'oku fiema'u ha kau fakatotolo mohu taukei mo mataotao he 'oku ngaeue 'a e 'Omipatimeni ki hono launga'i e ngaahi fakahoko ngaeue ma'ae kakai mo e kau 'ofisa ngaeue. 'Oku fiema'u ke hohoko ma'u pe honau ako'i mo vahevahe 'a 'enau taukei fakangaue kenau muimui'i e ngaahi feliuliuki 'oku hokoo pea kenau matatali mo ha ngaahi pole. Na'e fakahā 'e Mr. Lambie 'oku fiefia 'a honau 'ofisi ke ako mei he taukei 'a Tonga ni 'i hono fakahoko 'o e ngaahi polokalama tala fatongia.

Na'e fakahoko atu ai 'e he 'Ofisa Fakatotolo Pule, Pilimisolo Tamo'ua, 'a e ngaahi fakamatala ki he tuku'au mai e ngaahi fakalakalaka 'i he fai fatongia 'a e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni 'o Tongá 'o a'u mai ki he tu'unga 'oku 'i ai he lolotonga ni. 'I he a'u mai ki he lolotonga ni, kuo a'u-sia ai 'a e ngaahi liliu mahu'inga mo fakalakalaka.

Na'e taki 'e he 'Omipatimeni e kau fakaofonga mei Tonga ni pea na'e kau ai e Tokoni Pule Lahi, Sateki 'Ahio, 'Ofisa Fakatotolo Pule, mo e Sekelitali Tokoni Ma'olunga, Sisilia Tōkai. ©OMB Tonga.

Taki 'e he Tokoni CEO, Sateki 'Ahio, e ngaahi alea mo e 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni 'a Nu'u Sila.

Fakataha mo e kainga Tonga 'i Nu'u Sila

Na'e talitali lelei 'e he kainga Tonga 'i 'Okalani, Uelingatoni mo Dunedin 'a e timi tala fatongia 'a e 'Ofisi e 'Ompipatimeni 'i hono vahevahe atu e ngaahi fakamatala ki he tefito'i fatongia e 'ofisi 'e ala tokoni kia kinautolu. Na'e fakafe'iloaki ai e kau fakafofonga mei Tonga ni ki he Konisela 'a Tonga 'i 'Okalani, Mr. Sitafooti 'Aho ('oku ha atu he tā).

Na'e hounga ki he kainga Tonga 'i Nu'u Sila e ngaahi fakamatala na'e fakahoko atu 'e he 'Ompipatimeni, Mr. 'Aisea Taumoepeau, SC., 'o fakamamafa ki he ngaahi pou tuliki 'o e pule lelei 'a ia 'oku nau tataki e ngaahi fai fatongia 'a e 'ofisi pea mo hono takiekina 'a e ngaahi fai tu'utu'uni fakangaue mo e fai fatongia 'a e ngaahi potungaue mo e va'a fakangaue pehē ki he ngaahi kautaha pisinisi 'a e pule'anga. Na'e toe fakahoko ki he kainga 'i Nu'u Sila 'a e ongo felafoaki 'i he polokalama faka-Tonga 'o e kautaha mītia 'a e Pasifiki (PMN) 'i 'Okalani, 'a ia na'e fakamafola hangatonu 'i he 'initaneti ki Nu'u Sila kotoa mo e kolope.

Na'e longomo'ui 'a e felingiaki 'i he fakataha mo e kau taki e kainga Tonga 'i Uelingatoni, 'oku taki ai 'a Rev. Hiueni Nuku (*tā i 'olunga*), ko e Sea 'o e Kosilio e kau Taki 'o e kainga Tonga. Na'e foaki foki 'a e fakalangilangi *Queen's Service Medal* (QSM) kia Rev. Nuku ki he 'ene ngae mateaki ma'ae kainga Pasifiki, lolotonga e katoanga'i e 96 Ta'u 'o Kuini 'Elisapesi.

'I he fakataha mo e kau memipa e kosilio, na'a nau fakahā 'a 'enau kei 'ofa lahi mai ki Tonga ni, ko honau fonua tupu'anga. 'Ikai ngata ai, na'a nau toe fakahā 'enau hoha'a ki he ta'efakaifiemalie e fai fatongia ma'ae kakai 'i Tonga pea 'ikai foki ke lahi e 'ata ki tu'a 'a e fai fatongia.

Na'e toe fai e tala fatongia ki he kainga he Siasi Metotisi Tonga 'o Uesilē.

Na'e hoko atu e kau fakafofonga mei he 'Ofisi 'o e 'Ompipatimeni 'o fakataha mo e kainga Tonga 'i Dunedin, 'a ia 'oku taki ai 'a Palanite Taungāpeau. Na'e toe longomo'ui ai e ngaahi fevahеваhe'aki, 'i hono tali e ngaahi fehu'i mo e faka'ekē'ekē 'o e 'Ompipatimeni mo e 'Ofisa Fakatotolo Pule. Na'e fakamafola e polokalama ni 'i he 'initaneti ke ma'u tonu 'e he kainga Tonga na'e 'ikai kenau lava ki he fakatahā koe'uhī ko e fu'u momokō.

Fakatatau ki he fakamatala 'a Palanite Taungāpeau, na'e longomo'ui 'a 'enau felingiaki pea lahi 'a e ngaahi me'a na'a nau ako mei ai. Na'e fiema'u tokoni foki mo e Palesiteni e Kautaha 'a e Fanau Ako Tonga, Melissa Lama, fekau'aki mo e ngaahi fakatotolo 'a e fanau ki he ngaahi ngae ma'ae kakai.

'Oku hounga ki he 'Ofisi 'o e 'Ompipatimeni 'a e fetokoni'aki mo e tali lelei 'e he kainga Tonga na'a nau fe'iloaki mo fakataha 'i Nu'u Sila.

Kuo fakahoko mai foki 'e he kainga Tonga 'i muli 'a 'enau ngaahi launga mo e faka'ekē'ekē ki he 'Ofisi 'o e 'Ompipatimeni 'i Nuku'alofa ni 'o fekau'aki mo e ngaahi kaveinga 'o hangē ko e kelekele mo e fefolau'aki. ©OMB Tonga.

Ko Rev. Nuku mo e kau memipa 'o e Kosilio he fakataha mo e 'Ompipatimeni mo e kau fakafofonga mei Tonga.

Lotu 'a e Kau Ngae – ko e fakakoloa mo fakalotolahi

'Oku takiekina e fai fatongia e kau ngae 'aki e ngaahi lea fakalotolahi mo e ako fakafolofola pea mo hono taukave e ngaahi pou tuliki 'o e pule lelei. Na'e tataki 'e he kau ngae e lotu ke faka'ilonga'i e mahina fo'ou kotoa mo fakamahino'i e kaveinga ngae 'o e mahina takitaha.

Ko e ngaahi kaveinga lolotonga e kuata ni na'e kau ai e 'ata ki tu'a, ko e 'ofa 'a e 'Otua ko e hufanga malu ki he taha kotoa he taimi 'o e faingata'a pea mo e mahina 'o e pule lelei.

Na'e malava 'e he fetu'utaki *zoom* ke kau mai e ongo 'ofisa ngae 'i Vava'u mo e kau ngae na'a nau lolotonga fakahoko fatongia. Ko e taimi ia hono fakaloloto'i e vilitaki fakangaue 'a e kau ngae mo muia e ngaahi pou tuliki 'o e pule lelei 'i he 'aho takitaha. ©OMB Tonga.

"Ko e Uho 'o e Fakaakeake" – To'o mei he Kaveinga e Fakataha 'i Kigali ki he Totonu 'a e Tangata 'i he Uho e Fakaakeake – hili e KOVITI-19

Na'e fakafofonga'i 'e he Pule Lahi, 'Alisi Taumoepeau, mo e Talekita e Fakatotolo, Roman Vaihū, 'a e 'Ofisi ki he fakataha fakata'u-ua 'a e ngaahi 'ofisi 'o e ngaahi fonua Kominiueli ki he Totonu 'a e Tangata, na'e fakahoko 'i he kolomu'a 'o Rwanda ko Kigali, he 'aho 16 – 17 'o Sune.

Na'e fakamamafa e ngaahi alēlea ki he kaveinga ko e "Totonu 'a e Tangata ki he taha kotoa pe 'i he Uho 'o e Fakaakeake mei he mahaki kuo mafola fakamamanihi." Na'e fakahoko e fakataha ni kimu'a ia 'i he fakataha 'a e kau taki 'o e ngaahi fonua Kominiueli (CHOGM). Na'e taki e Palēmia, Hon. Hu'aka-vameiliku 'i he kau fakafofonga 'o Tonga ki he CHOGM pea me'a ai mo e 'Eiki Talafekau Lahi 'a Tonga 'i Lonitoni, Hon. Fanetupouvava'u Tu'ivakanō, Me-sia Kiu Tu'ivakanō ko e taha he kau ngae 'i he 'Ofisi Talafekau Lahi, fakataha mo e kau fakafofonga kehe mei he Pule'anga Tonga.

Ko e kautaha 'a e ngaahi fonua Kominiueli ki he Totonu 'a e Tangata 'oku kau kotoa ki ai e ngaahi sino fakafonua ki he Totonu 'a e Tangata mo e ngaahi va'a kehe 'oku ngae ki he kaveinga 'o e tali ui ki he fatongia 'a ia 'oku nau tokangaekina 'a e totolu 'a e tangata. Neongo 'a e te'eki ha fatongia fakalao ki he totolu 'a e tangata, ka na'e fakaafe'i 'a e 'Ofisi 'o e 'Ompatimeni 'o Tonga ke kau atu ki he fakataha ni. Na'e vahevahe ai 'e he kau fakafofonga 'a 'enau tak-itaha a'usia fekau'aki mo 'enau ngae ki he Totonu 'a e Tangata lolotonga e taimi kuo tō mai ai e KOVITI-19.

Tokoni ki he kau faingata'a'ia 'i he peau kula

Na'e lekooti 'e he 'Ofisi e ngaahi launga mei he kakai na'e uesia 'e he peau kula 'i Tongatapu ni 'a ia na'a nau fakaha na'e te'eki kenau ma'u ha tokoni hili e peau kula. Na'e kau atu e 'Ofisi 'i he polokalama A'u Tonu Ki ai (REACH) 'o kau ai e ngaahi potungaue mo e ngaahi kautaha he anga e nofo, 'a ia na'e fakahoko 'i Me. Ko e taumu'aa ke fai ha a'u tonu atu ki he kakai na'e uesia 'e he peau kula na'e fakatupu 'e he puna e mo'unga afi Hunga Tonga mo Hunga Tokelau he 'aho 15 'o Sanuali, 2022. Ko e Misiona A'u Tonu Ki ai ko e fengae'aki ia 'a e Polokalama Fakalakalaka 'a e Kautaha e ngaahi Pule'anga 'o Mamani (UNDP), 'a ia na'e kau ki ai 'a e vahenga Hihifo, Kolomotu'a, Ma'ufanga mo Hahake, 'a ia na'e uesia lahi 'e he peau kula e ngaahi feitu'u matafanga ni.

"I he fekau'aki mo Tonga ni, na'e makehe ange 'a 'etau a'usia he kuo te'eki ketau fehangahangai mo e tu'unga kuo a'usia 'e he ngaahi fonua kehe. Na'e faka'ohovale 'a e fanongo mo e ako mei he ngaahi a'usia mei he ngaahi fonua kehe," fakatatau ki he lipooti 'a e ongo fakafofonga mei Tonga ni.

"Ko e tumutumu e fakataha ni ko hono tali 'a e Tala Fa-kahāhā Kigali, pea 'e malava ke ngae'aki ia ki hono fakalahi 'a 'etau fai fatongia lolotonga, 'o hange ko e fakamamafa kuo tanaki mai ki hono malu'i e totonu 'a e tangata 'a ia kuo te'eki ke tau ngae ki ai.

"Ko e 'elito 'o 'etau fai fatongia 'oku fakamamafa ia 'i he ngaahi Tefito'i Tu'utu'uni Palesi (*Paris Principles*) pea 'e fiema'u ke fakamalohi'i 'a 'etau ngae koe'ahi kae malava ke toe 'aonga mo lavame'a ange."

Na'e toko 51 e kau fakafofonga mei he ngaahi fonua 'e 26 'o e Kominiueli na'e kau atu ki he fakataha ni 'i he teuteu ki he fakataha CHOGM 2022. ©OMB Tonga.

To'omata'u—Ko e kau fakafofonga mei he Pasifiki 'i he fakataha 'a e Kominiueli 'i Kigali.

Ko e A'u Tonu Ki Ai 'o fakafou he Misiona REACH ki he kakai, ngaahi kolo mo e motu ko e taha pe ia e ngaahi taumu'a kuo taaimu'a ai e 'Ofisi 'o e 'Ompatimeni 'i he'enau ngaahi polokalama Tala Fatongia 'o kau ai hono poupou'i e ngaahi ouau 'o hange ko e Uike Lao 'a Tonga mo e Uike 'a e Potungaue Pa'anga. Ko e poupou ko eni ke fakapapau'i 'oku ta'imale 'a e kakai mo mahino lelei pea ke nau faka'aonga'i foki e ngaahi tefito'i fatongia 'a e 'Ofisi he 'oku ta'etotongi foki.

'Oku katoi e ngaahi tala fatongia ni ki he ngaahi kolo, motu, ngaahi ngae 'a e pule'anga, ngaahi kupu ngae ki he anga e nofo, ako'anga, to'utupu mo e kakai fefine. ©OMB Tonga.

Poupou ki he Mate Ma'a Tonga

Ko e 'Omipatimeni, Mr. 'Aisea Taumoepeau, SC., mo e ni'ihi e kau ngae 'i he poupou ki he timi Mate Ma'a Tonga.

Na'e fakahoko atu e poupou mo e talamonū 'a e 'Omipatimeni mo hono 'ofisi ki he timi 'akapulu liiki Mate Ma'a Tonga 'i he 'enau fetaulaki mo e timi 'a Nu'u Sila he 'aho 25 'o Sune. Na'e 'oatu ai 'e he 'Omipatimeni, 'Aisea Taumoepeau, SC., 'a 'ene popoaki talamonū ki he timi.

Na'e kau atu 'a Tepola Fonongaloa, 'Ofisa 'oku ne tokanga'i e va'a 'i Neiafu, mo Fifita Fili, ki he folouti 'a e Mate ma'a Tonga 'i Vava'u mo e ngaahi poupou ki he tau 'a e timi. 'Ikai ngata ai, na'e longolongo kato-anga mo Nuku'alofa 'i he tuifio e lanu kulokula mo hinehina 'i hono teuteu'i'aki 'a e ngaahi folouti 'o kau ki ai e ngaahi famili mo e kainga 'o e kau va'inga pea pehē foki ki he ngaahi potungaue 'a e pule'anga, pis-inisi taautaha mo e kakai tokolahi foki. Ko e kai na'e 26 'a Nu'u Sila kae 6 'a Tonga ni. ©OMBOffice.

Folouti poupou ki he Mate Ma'a Tonga 'i he Hala Taufa'ahau, Nuku'alofa

Fakamālō'ia e lavame'a 'a e kau ngae

Fuofua 'Ofisa Ngaue Leleitaha ki he Kuata Ma'asi, 2022—Latū Vehikite, 'Ofisa IT.

'Ofisa Ngaue Leleitaha ki 'Epeleli, 2022—Moses Uili, 'Ofisa Fakatotolo.

'I hono fakahounga'i 'a e ngae tu'ukimu'a 'a e kau ngae he mahina takitaha, na'e fokotu'u ai e ni'ihi e kau ngae ko e Tu'ukimu'a ia he Mahina. Kaekehe, na'e fuofua fokotu'u e Tu'ukimu'a 'o ha Kuata 'a ia ko e Kuata Ma'asi, na'e foaki ia kia Latu Vehikite. Lolotonga 'a e taimi 'o e tapuni mo e fakataputapui e ngae mo e fe-fonga'aki mei Sanuali ki Ma'asi, na'e kau 'a Latu 'i he kau ngae tefito na'e fiema'u ke kei ngae he taimi ko eni, 'a ia na'a ne fakapapau'i e kei lele lelei e ngaahi ngae fetu'utaki fakatekinikale lolotonga e pole lahi taha na'e motuhi ai e fetu'utaki 'initaneti 'i Tonga ni kotoa mei he puna e mo'unga afi mo e peau kula. ©OMB Tonga.

'Ofisa Ngaue Leleitaha 'o Mē, 'Etivoni Pifeleti, 'Ofisa Fakatotolo.

'Ofisa Ngaue Leleitaha ki Sune, 2022, Jane 'Atiola, 'Akauniteni.

NGAAHI KAVEINGA NGAUE 'O E KUATA SUNE 2022

'Epeleli - Anga Totonu

Mē — 'Ata ki Tu'a

Sune—Tali Ui ki he Fatongia

Va'a Fetu'utaki & Mītia

Na'e kamata e ngaue angamaheni 'a e 'Ofisi he 'aho 11 'o 'Epeleli, hili ia 'a e tapuni mo e fakataputapui e ngaahi ngaue mo e fefononga'aki koe'uh i ko e mafola e KOVITI-19. Lolotonga e taimi ko ia, na'e malava pe ke toki fai ha tala fatongia 'i he letiō mo e TV pea mo e peesi mītia fakasosiale he Feisipuka (FB). Na'e kau ai hono fakahoko 'a e Felafoaki he mahina takitaha, ko e ngaahi tu'uaki faka'aho mei he Letiō mo e TV Tonga pea mo e ngaahi fakamatala mei he 'Ofisi 'i he peesi Feisipuka – *Office of the Ombudsman* – 'Ofisi 'oe 'Omipatimeni. 'I Sune, na'e tataki ai e ngaahi tala fatongia ma'ae kainga Tonga 'i Nu'u Sila. Na'e fakahā mei he kainga Tonga 'ai 'a e hounga kia kinautolu 'a e a'utonu ange 'a e tala fatongia ki a kinautolu pea ko e konga lahi na'a nau ma'u tonu e ngaahi tala fatongia ni 'i hono fakamafola hangatonu 'i he 'itanet (livestream). Neongo 'a e nofo muli 'a e kainga ni, ka 'oku kei 'i ai 'a 'enau koloa 'oku tauhi 'i Tonga ni 'o hange ko e kelekele.

Ngaahi Kaveinga Ngaue 'o e Mahina

Lolotonga e kuata ni, na'e 'i ai e kaveinga ngaue ki he mahina takitaha 'o fekau'aki mo e pule lelei. Na'e fakamamafa'i e ngaahi kaveinga lolotonga e ngaahi fakataha 'a e kau ngaue mo e ngaahi polokalama tala fatongia. Ko e ngaahi kaveinga ngaue ki he kuata ni ko e Anga Totonu ('Epeleli), 'Ata ki Tu'a (Me) mo e Tali Ui ki he Fatongia (Sune).

Ngaahi Tala Fatongia

Na'e fe'unga mo e ngaahi polokalama tala fatongia 'e 17 na'e tataki 'e he 'Ofisi lolotonga e kuata ni. Ko e ngaahi polokalama 'e valu (8) na'e fakahoko he tukui kolo kehekehe 'o Tongatapu ni 'o taumu'a ki he kainga na'e uesia 'e he peau kula 'i he vahenga Hihifo, Kolomotu'a, Ma'ufanga mo Hahake. Na'e kau atu ai e 'Ofisi ki he *Misiona A'u Tonu Ki Ai (REACH)* fakataha mo e ngaahi potungaue mo e va'a fakangau 'a e Pule'anga, ngaahi kautaha taāutaha mo ta'efakapule'anga.

Na'e fakahoko e ngaahi tala fatongia 'e nima (5) ki he kainga Tonga 'i 'Okalani, Uelingatoni mo Dunedin 'i Nu'u Sila. Na'e fe'unga mo e ngaahi Felafoaki 'e tolu (3) na'e fakahoko 'i he Letiō Tonga (A3Z) mo e 87.5FM. 'I he kamata'anga e kuata ni, na'e tufaki ai mo e Tohi Ongoongo (*newsletter*) ki he kuata Ma'asi. Na'e fakapapau'i ai hen i ki he kau ngaue ko honau takitaha fatongia 'a hono fakahoko e tala fatongia pea ke faka'u ki he tapa kotoa e 'Otu Tonga pea mo muli foki 'o fakafou 'i he 'itanet mo e a'utonu ki ai. 'I hono fakahao e

ngaahi kuata 'o e Ta'u Fakapa'anga 2021/22, na'e ma'olalo ange 'a e Kuata Sune ni 'i he kuata hono ua (2) 'a ia ko 'Okatopa-Tisema 2021 ko e ngaahi tala fatongia 'e 23, kuata 'uluaki (Siulai – Sepitema 2021) ko e talafatongia 'e 16 mo e kuata hono tolu (3) mei Sanuali – Ma'asi 2022, mo e fā (4). 'I he fakalukufua, na'e kamata ke toe lahi ange 'a e tala fatongia na'e fakahoko lolotonga e kuata 'Epeleli – Sune, 'i hono faka'atā māmālie 'a e ngaahi fakataputapui neongo na'e kei 'i he lanu moli pe 'a e tu'unga fakataputapui.

Va'a 'i Vava'u

'I Sune, na'e fakahoko ai 'e he 'Ofisi 'i Vava'u 'a e ngaahi talafatongia mo fakafe'iloaki ki he ngaahi potungaue mo e kautaha 'a e pule'anga. Na'e foaki atu ki he kau 'ulu 'o e ngaahi potungaue ni 'a e ngaahi naunau tu'uaki 'a e 'ofisi 'o kau ai e peni, ipu, hina 'utu'anga vai, falani, mo e ngaahi koloa kehe pe, 'a ia 'oku ta'etotongi kotoa. Na'e teuteu ai 'e he 'ulu e 'ofisi 'i Vava'u, Tepola Fonongaloa, mo Fifita Fili 'a e ngaahi kato 'e 18 pea toki tufaki mo fakahoko aipe hono fakamatala'i e tefito'i fatongia e 'Ofisi mo e pule lelei. Hili e ngaahi mahina 'o e fakataputapui koe'uh i ko e KOVITI-19, na'e fuofua fakahoko ai 'i Sune 'a e toe feinga ke fengae'aki mo e ngaahi va'a 'a e pule'anga 'i Vava'u 'o kau ai e 'Ofisi 'o e 'Eiki Kovana. Na'e hounga kia Kovana Fakatulolo 'a e ngaahi ngaue kuo fakahoko 'e he 'Ofisi 'o e 'Omipatimeni 'i Vava'u.

Mītia Fakasosiale - Feisipuka (FB) – *Office of the Omudzman* – 'Ofisi 'oe 'Omipatimeni

'I he kuata ni, na'e fakafuofua ki he 8,200 e 'avalisi e kakai na'a nau ma'u e ngaahi fakamatala na'e tuku atu 'e he 'Ofisi ni he mahina takitaha, 'o makatu'unga mei he ngaahi fakamatala na'e 'avalisi ki he tu'o 20 na'e tufaki lolotonga 'a 'Epeleli, Me mo Sune. Lolotonga ia, na'e faka'avalisi ki he 1,660 'a e kakai na'a nau fetu'utaki (*engagements*) mo e 'ofisi ni lolotonga e kuata. Na'e makatu'unga ia mei he 'avalisi ko e 1,550 he mahina 'a e ngaahi fetu'utaki pe *engagements*. Ko e tokolahi e kakai na'a nau mamata ki he peesi Feisipuka na'e 60.5% ko e kakai fefine. Na'e tokolahi foki ki he ta'u motu'a mei he 25 – 34 ko e kakai fefine pea hoko ki ai e ta'u 35 – 44 mo e 45 – 54. Na'e toki hoko hake e kakai tangata 'i he ngaahi fakatu'unga 'e tolu (3) ko eni. Ko Nuku'alofa ni mo Tonga 'a e kolomu'a mo e fonua na'e tokolahi taha mei ai e kakai na'a nau mamata 'i he peesi FB pea toki hoko hake 'a 'Okalani mo Nu'u Sila pea mo Senē mo 'Asitelelia. ©OMB Tonga.

Ko e ngaahi Pou Tuliki ‘e fitu (7) ‘o e Pule Lelei ‘oku paotoloaki ke ne takiekina ‘a e fai fatongia mo e fai tu’utu’uni ‘a e ngaahi potungaue, va’a fakangaue mo e pisinisi kotoa ‘a e pule’anga ‘oku kau ki ai ‘a e — Pule ‘a e Lao, Tau’atāina, ‘Ata ki tu’ā, Anga Totonu, Tali Ui ki he Fatongia, ‘Aonga mo Lavame’ā mo e Mahino ‘a e Taumu’ā Ngaue.

Fetu’utaki mai he telefoni ta’etotongi ko e 0800 662, ‘Ofisi ‘i Nuku’alofa ko e 740 1451 pe ko e ‘Ofisi ‘i Neiafu, Vava’u ko e 71295.

‘Imeili—investigation@ombudsman.to.

Pulusi ‘e he ‘Ofisi ‘o e ‘Omipatimeni, ‘Etita – Pule Lahi (CEO). Kakano mo e Fokotu’utu’u – ‘Ofisa Fetu’utaki & Mitia (CMO). Ngaahi ‘ata – Tokoni ‘Ofisa Fetu’utaki & Mitia (A/CMO). Ki ha ngaahi faka’eke’eke pe launga, kataki ‘o fetu’utaki ki he telefoni ta’etotongi ko e 0800 662 | ‘imeili – investigation@ombudsman.to | Messenger ‘i he Feisipuka – ‘Ofisi ‘o e ‘Omipatimeni | Uepisaiti – www.ombudsman.to | Tu’u’anga ‘o e ‘Ofisi – Fungavaka 2, ‘Ofisi ‘o e Sino’i Pa’anga Malōlō, Fetaulaki’anga ‘o e hala Mateialona & hala Lēlue, Kolofo’ou | Telefoni: (676) 740 1451 or 740 1463.

Ko homau ‘Ofisi ‘i Vava’u ‘oku tu’u ‘i he fetaulaki’anga ‘o e hala Tu’i & hala Talau, Neiafu. Fika telefoni ko e 71-295.